

До 150-річчя від дня народження

<https://doi.org/10.15407/uhj2023.06.133>

УДК 94(477-074) «18/19» (092)

Руслана ТРУБА

кандидатка історичних наук, доцентка, доцентка кафедри гуманітарних дисциплін,
Львівський державний університет фізичної культури ім. І. Боберського (Львів, Україна)
ruslana.truba@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-4645-3825>

Олег ПОЛЯНСЬКИЙ

кандидат історичних наук, професор, професор кафедри гуманітарних дисциплін,
Львівський державний університет фізичної культури ім. І. Боберського (Львів, Україна)
ol.ar.polian@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-0379-7591>

ПІД ЧОТИРМА ОКУПАЦІЯМИ: ГРОМАДСЬКО- ПЕДАГОГІЧНА ТА НАУКОВО-ПУБЛІЦИСТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ О. ТЕРЛЕЦЬКОГО

Мета — комплексно розглянути наукову, публіцистичну, педагогічну та громадську діяльність О. Терлецького, визначити його місце й роль у розвитку української історіографії в умовах окупації західноукраїнських земель Австро-Угорщиною, Польщею, нацистською Німеччиною та Радянським Союзом. Використано **методи дослідження**: просопографічний, біографічний, історико-порівняльний, історико-типологічний. **Наукова новизна**. Показано особливості діяльності О. Терлецького в умовах окупаційних режимів та проаналізовано праці щодо проблем російсько-українських взаємин в історичній ретроспективі. **Висновки**. О. Терлецький був яскравим представником львівської історичної школи М. Грушевського, дотримувався державницької позиції та саме під цим кутом розглядав історичні процеси. Він був автором близько 20 книжок і понад 150 наукових, публіцистичних статей, займався педагогічною, громадською діяльністю, був членом багатьох культур-

Цитування: Труба Р., Полянський О. Під чотирма окупаціями: громадсько-педагогічна та науково-публіцистична діяльність О. Терлецького. *Український історичний журнал*. 2023. № 6 (573). С. 133—151. <https://doi.org/10.15407/uhj2023.06.133>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2023. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

ISSN 0130-5247. Український історичний журнал. 2023. № 6 (573)

но-просвітніх організацій, редактором періодичних видань. Упродовж цілого життя стояв на українськоцентричних позиціях і залишив помітний слід у національних історіографії, географічній науці, культурі та просвіті кінця ХІХ — першої половини ХХ ст.

Ключові слова: *О. Терлецький, окупаційні режими, львівська історична школа М. Грушевського, російсько-українські відносини.*

Цьогоріч виповнюється 150 років від дня народження та 65 років від дня смерті Омеляна Антоновича Терлецького (2 грудня 1873 — 13 лютого 1958 рр.) — історика, географа, громадського та педагогічного діяча, професора гімназії та доцента університету, старшого наукового співробітника Інституту історії України та згодом Інституту суспільних наук АН УРСР. Народився О. Терлецький у с. Крамарівка Ярославського повіту (тепер Польща) в родині греко-католицького священника у той історичний період, який дослідники згодом назвуть «добою священників», а його наукова та громадсько-педагогічна діяльність розпочнеться в «добу адвокатів та істориків», коли у політичному, економічному й духовно-культурному житті Галичини відбувались події, які дали підставу назвати її П'ємонтою українського національного руху.

Чільне місце в тогочасному національному русі належало історикам, зокрема представникам львівської історичної школи М. Грушевського, серед яких був й О. Терлецький [1, С. 19]. Варто зауважити, що в другій половині ХІХ ст. адвокати одночасно з теоретичною розробкою ідейних засад національного руху нерідко практично реалізовували свої концепції як послани (депутати) Віденського парламенту та Галицького сейму, тоді як історики, в основному, забезпечували ідеологічну підтримку цього руху — їхнє завдання полягало у виробленні «історичної метрики» для молоді української нації та обґрунтуванні тягlosti українського історичного процесу. Саме історики взяли на себе значну частину роботи з формування історичної свідомості нації — історичними працями та активною діяльністю у складі культурно-освітніх та економічно-господарських інституцій. До цього націєтворчого процесу залучився й О. Терлецький.

Здобувши початкову освіту в народній школі с. Полнятичі на Ярославщині, де його батько був парохом місцевої церкви, О. Терлецький продовжив своє навчання в Ярославській (1884—1886 рр.) та Стрийській (1886—1892 рр.) гімназіях. Становлення історичних поглядів та формування історичної концепції відбувалося впродовж навчання на філософському факультеті Львівського університету (1892—1896 рр.). Вирішальним у формуванні наукового світогляду О. Терлецького став вплив М. Грушевського.

Львівська історична школа М. Грушевським дотримувалась у своїх працях державницького підходу. Саме О. Терлецький був автором першої двотомної історико-політологічної монографії «Історія Української держави» [2, 3]. Завдяки підтримці М. Грушевського молодий дослідник зміг опублікувати свої перші рецензії та наукові статті у «Записках НТШ» — вони сприяли науковому вишколу О. Терлецького, розширювали його наукові горизонти та були важливими внеском в історичну науку.

У 1896 р. О. Терлецький успішно завершив університетські студії та опублікував у «Записках НТШ» дві історичні розвідки [4, 5], які засвідчили появу в історіографії здібного дослідника, що взявся за малодосліджені теми. В контексті формування історичних поглядів О. Терлецького та становлення його як ученого, зрештою навіть із погляду наукової етики, важливою є примітка до статті «Козаки на Білій Русі в р. 1654—1656», в якій зазначалося: «Розвідка ся була читана на семінари історичнім в поважного професора М. Грушевського в Львівському університеті. Належить мені на сім місци подякувати ему за цінні ради і вказівки, які він не раз уділяв мені під час моєї праці над сею темою» [5, С. 1].

Після успішного старту в історичній науці з невідомих на сьогодні причин О. Терлецький на довгих 15 років (1898—1913 рр.) переїхав до Тернополя, де працював у гімназії, а згодом у вищій реальній школі. Варто зазначити, що перед випускником філософського факультету Львівського університету фактично було два шляхи службової кар'єри: підготовка та захист докторату з перспективою викладання у вищій школі, або робота у середніх школах та гімназіях. Дослідники зауважують, що посада гімназійного професора була на Галичині почесною й надавала особливий статус. «Того, хто на постійній основі належав до стану вчителів середньої школи, — підкреслював С. Пахолків, — вважали обранцем долі. Загалом галицькі гімназійні вчителі були типовими цісарсько-королівськими службовцями, які, як і всі державні службовці монархії, могли бути певними своєї соціальної позиції, свого майбутнього та свого та їхніх сімей забезпечення в старості. [...] Тривалий час гімназійні професори грали першу скрипку в суспільному та політичному житті галицьких українців» [6, С. 178—179].

Одночасно з педагогічною діяльністю у вищій реальній школі О. Терлецький брав участь у громадсько-культурному житті Тернополя, долучився до роботи низки українських товариств — «Просвіта», «Руська бесіда», «Тернопільський Боян», «Руська бурса», «Повітове товариство кредитове». Значне педагогічне навантаження та участь у громадсько-культурному житті міста дещо знизили інтенсивність наукової праці О. Терлецького. Впродовж 1896—1908 рр. він опублікував декілька інформаційних матеріалів у місцевій пресі. У 1909 р. вийшло друком його дослідження про князя В.К. Острозького та фундацію його імені в Тернополі [7].

Окрім історії О. Терлецький викладав також географію, йому належить фахова науково-методична праця, яку спершу було опубліковано польською, а після доопрацювання — українською мовою [8]. Студія свідчила про високий науковий рівень автора та про його намагання поліпшити якість викладання географії у школі.

У липні 1913 р. за розпорядженням крайової шкільної ради О. Терлецького перевели з посади професора Тернопільської вищої реальної школи на аналогічну у Львівській академічній гімназії. Тут він викладав історію, географію, польську мову. Цей навчальний заклад із репутацією елітарного був найстарішою українською гімназією Галичини.

Після поразки ЗУНР та окупації краю Польщею розпочалася тотальна полонізація українського шкільництва, тож українських професорів-істориків почали переводити до польських навчальних закладів. О. Терлецького також перевели з української гімназії до польської. Після виходу на пенсію у вересні 1929 р. він ще кілька років (до лютого 1933 р.) керував приватною гімназією «Рідна школа»¹.

Отже О. Терлецький займався педагогічною діяльністю впродовж 50 років: у 1898 р. він розпочав її як заступник учителя в державній гімназії Тернополя, згодом був призначений професором вищої реальної школи, відтак професором української академічної і 3-ї польської гімназій у Львові, працював у приватних українських навчальних закладах.

Важливою сторінкою громадської діяльності О. Терлецького став період Першої світової війни, коли він працював у таборах для військовополонених українців, які служили в російській армії. Спершу його за ініціативою Союзу визволення України скерували до Раштата. Свою роботу тут він називав «фабрикою, в якій перероблювано “малоросів” і “хохлів” на свідомих українців» [9, С. 23]. Згодом О. Терлецького перевели у Вецлярський табір, де він працював диригентом хору й читав лекції. В одній зі своїх статей із жалем зауважував: «Мої майбутні слухачі не знали своєї історії, ні географії, ні літератури, а ще більше — вони навіть не знали, хто вони такі, чи вони малороси, чи руські, чи хахли. Українцями вони очевидно себе не називали, хоч [...] все були українського походження, Україна, українець — це було для них зовсім щось чуже» [10, С. 3]. Далі свою культурно-просвітницьку діяльність О. Терлецький продовжив у Зальцведельському таборі, де брав участь у виданні газети «Вільне слово» та часопису «Шлях», опублікував кілька десятків статей на історичні, політологічні, соціологічні теми [11, С. 15—17].

Науковим підсумком таборової роботи О. Терлецького стало великоформатне оригінальне дослідження [9], яке писалося безпосередньо в таборах і базувалося на унікальних первинних документах адміністрації, зокрема просвітнього відділу СВУ, що здебільшого вже втрачені для історичної науки. Історик зібрав, систематизував та проаналізував величезний за обсягом джерельний матеріал, на основі якого вперше у вітчизняній історіографії висвітлив тему перебування військовополонених українців російської армії в німецьких таборах у період Першої світової війни. За оригінальністю й багатством використаних джерел, кількістю вміщених фотографій праця О. Терлецького досі не втратила своєї актуальності та широко використовується сучасними дослідниками цієї проблеми. Наприкінці 1920 — на початку 1930-х рр. він продовжував працювати над цією темою, про що свідчив цикл статей у «Літописі Червоної калини» [11, С. 18].

Однією з важливих складових громадської діяльності О. Терлецького була його організаційна робота у товаристві «Просвіта», яка дозволяла йому впли-

¹ Архів Львівського національного університету ім. І. Франка (далі — Архів ЛНУ). Оп. 1. Спр. 181. Арк. 3.

вати на формування програмних засад, редагувати просвітянські часописи, проводити різноманітні курси та бесіди, читати лекції, публікувати власні статті й методичні рекомендації тощо. Саме товариство «Просвіта» видало основні праці О. Терлецького з історії України й українського державотворення.

Просвітницька діяльність О. Терлецького тривала понад 40 років: з початку ХХ ст. у Тернополі, де він був обраний заступником голови місцевого осередку товариства, продовжилася у Львові, де з 1923 р. і до ліквідації інституції радянським режимом у 1939 р. О. Терлецький входив до складу її керівних органів. Слід зазначити, що в 1938 р. польська влада суттєво обмежила відзначення 70-річчя «Просвіти», а один з ювілейних комітетів очолював саме О. Терлецький. Під час нацистської окупації, в 1943 р., Український центральний комітет організував урочистості з нагоди 75-річчя товариства, в яких як колишній заступник голови товариства взяв участь О. Терлецький.

Своє бачення завдань і методів діяльності «Просвіти» він викладав не лише в багатьох виступах, а й у низці статей. В одній із них наголошувалося: «Українознавство мусить бути осію (віссю — *Авт.*), навколо якої мусить обертатися ціле просвітне колесо. [...] Подавання масам просвіти мусить відбуватися під знаком безпартійності чи “понадпартійності”. Духова пожива повинна бути така, щоби не викликувала відрази в людини такої чи іншої партійної приналежності. Просвітня робота буде все моральна, як ми перед собою будемо бачити насамперед чоловіка, а далі українця без огляду на його партійну приналежність. Вона буде тоді національною просвітою, опертою на високих ідеях, що виростили не тільки в нас, але й у інших народів» [12, С. 155—156].

У щорічних календарях «Просвіти», часописах «Народна просвіта», «Життя і знання» та інших О. Терлецький опублікував серію статей на історичну тематику, в яких із державницьких позицій розглядав концептуально важливі проблеми минулого України. Особлива увага приділялася питанням ролі географічного чинника, російсько-українським відносинам, місцю та ролі козацтва й Січі.

У 1920—1930-х рр. «Просвіта» видала низку історичних праць О. Терлецького — саме вони найповніше розкривають концепцію вченого, методологію й методику його досліджень. Насамперед звернемо увагу на присвячений історії державності двотомник, що став першою у вітчизняній науці спробою подати концептуальний виклад теми. «Поява цієї “Історії Української держави”, — писав В. Липинський в одному зі своїх листів до І. Кривецького, — це дуже відрadne явище. Написана вона дуже добре і головне в доброму політичному дусі» [13, С. 259]. Обґрунтовуючи актуальність дослідження цієї теми, О. Терлецький зазначав, що «історія народної маси стояла у нас занадто високо понад історію української держави, особливо в популярній літературі. Але події новіших часів показали нам практично, як тісно зв'язана історія народу з державою і яке першорядне місце займає держава в життю народу. Це й спонукало автора до пропозиції нашому громадянству саме історії української держави» [2, С. 6]. На час виходу двотомника (а це 1923—1924 рр.) праць

подібного формату в українській історіографії не існувало, як і ще не було узагальнюючих розробок з історії України Д. Дорошенка та М. Голубця. Тому «Історія Української держави» О. Терлецького стала не просто першим політологічним дослідженням із цієї теми, а після «Ілюстрованої історії України» й перших томів «Історії України-Руси» М. Грушевського, «Історії України-Русі» М. Аркаса — фактично четвертою фундаментальною працею, в якій узагальнено один із найважливіших аспектів історії України від найдавніших часів до кінця XVIII ст., тобто процес державотворення.

Для історичної науки важливе значення мали концептуальні висновки О. Терлецького про тяглість українського історичного процесу й державницької традиції: «Протягом тисячі років української історії до кінця XVIII ст. тільки сто кількадесят років не було на Україні самостійного політичного організму [...], а це показує, що існування української держави на цій території було і є історичною konieczністю». Іншою важливою тезою, що не втратила своєї актуальності, стало його зауваження про особливості історичного процесу: «Український народ був рівноправним з іншими європейськими народами щодо здатності в державнім будівництві протягом цілої своєї історії аж до кінця XVIII ст., а політичні катастрофи, які його стрінули, були викликані почасти чинниками, які стояли поза волею українського народу» [3, С. 293].

«Історія Української держави» отримала позитивну оцінку в тогочасній історіографії [14, 15] й була першим комплексним дослідженням, в якому проаналізовано важливі аспекти національного державотворення княжої та козацької доби. Сучасна історіографія також високо оцінює монографію О. Терлецького, визначає її теоретико-узагальнюючий характер і підкреслює, що вона «донині залишається найбільш синтезною працею з проблем державного будівництва в Україні» [16].

Історичні погляди О. Терлецького, методологія його наукових досліджень отримали подальший розвиток у черговій праці, що побачила світ до 70-річчя «Просвіти». Спершу вона вийшла окремими частинами, згодом у 1938 р. видруковано нове ілюстроване та доповнене видання [17]. У книжці найкраще та найповніше простежується історична концепція автора, котрий запропонував свою періодизацію історії України, де виокремлював три доби: княжу, козацьку, нову. Окреслюючи історичні перспективи українського народу він наголошував на важливості в національному русі «визвольних змагань». Цій темі О. Терлецький присвятив окремі праці, серед яких варто виокремити «Як будував і як руйнував український народ» [18]. Багато уваги історик приділив висвітленню політичного, соціально-економічного, духовно-культурного розвитку різних регіонів України, наголошуючи на проблемі національного ренегатства окремих нащадків колишньої аристократії, що їх він називав «політичними москвофілами». У книжці порушувалося питання неповної соціальної структури української нації: «Українці творили передовсім селянську верству й тільки в малій частині були заступлені в міщанстві та й то в дрібному й так само мали тільки дрібну шляхту. Великих земельних власни-

ків, тієї земельної аристократії і так само великого (цебто багатого) міщанства — українці не мали» [17, С. 177].

Важливе місце в «Історії України» О. Терлецького займали узагальнюючі розділи, в яких історик намагався підбити підсумки, виділити характерні риси історичного процесу, порівняти його з аналогічними етапами в минулому інших європейських народів. Автор прагнув визначити головні тенденції розвитку України в давнину й окреслити її перспективи в майбутньому. Попри науково-популярний характер видання студія О. Терлецького мала відповідний науковий апарат, численні ілюстрації, схеми, примітки з поясненнями термінів, інформацію про історичних діячів, бібліографію. Праця посіла гідне місце в українській історіографії міжвоєнного періоду, засвідчила високу наукову та дидактичну кваліфікацію автора і здобула популярність серед широкого кола читачів.

Вирішальну роль у становленні О. Терлецького як історика відіграв М. Грушевський, котрий залучив його до Наукового товариства імені Шевченка. У квітні 1921 р. О. Терлецького обрали дійсним членом історико-філософської секції НТШ. Коли у середині 1930-х рр. відбулася реорганізація цієї інституції, в результаті чого наукову роботу зосередили в новостворених комісіях, одну з них — історико-джерелознавчу — очолив саме О. Терлецький. Секретар комісії О. Домбровський згадував, що в умовах полонізації Львівського університету студенти-українці, котрі хотіли спеціалізуватися з історії України, змушені були поглиблювати свої знання з національної минувшини поза вишем. Це можна було зробити у НТШ, зокрема в історико-джерелознавчій комісії. Зі спогадів О. Домбровського постає яскравий, живий образ професора: «Ом. Терлецький викладав литовсько-польську добу. Говорив цікаво й заховувався достойно під час своїх викладів (він уже тоді був на емеритурі). Це був “старшої дати” пан, який у своїй на правду достойній особі сполучував становище гімназійного професора ц.-к. (царсько-королівського — *Авт.*) австрійського стилю зі становищем науковця... Ом. Терлецький тішився особливою пошаною, між іншим і на терені НТШ. Його титулували “пан директор”. Ми, студенти-історики, відчували в ньому щось, що нагадувало відношення батька до дітей. Це були теплі — сердечні почування українського педагога й zarazом історика-науковця до української зовсім молодшої генерації, серед якої він спостерігав також наймолодших adeptів української історичної науки» [19, С. 126].

Про історичну концепцію О. Терлецького свідчать не лише опубліковані, а й низка праць, які зберігається у відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника: статті «Погляд на історію України», «Помилкові погляди на історію України», «Спірні питання» та деякі інші. Вони мають концептуально-методологічний характер і демонструють не лише високу наукову кваліфікацію автора, а виразно промовляють про його багаторічну роботу над удосконаленням свого фахового рівня.

Питання про важливу роль історичних знань й історичних традицій постійно перебували в полі зору О. Терлецького. Він тлумачив їх у контексті бо-

ротьби українського народу за національну державність та розглядав як важливий інструмент поступу нації. Зауважував, що належне розуміння минулого має спиратися на історичні знання, тому «наука мусить оперувати фактами, вона мусить їх аналізувати, зрозуміти їх причини і наслідки»².

Заслужують на увагу й інші праці О. Терлецького, зокрема присвячені впливу природи на історію України [20], становищу України як «заборола культури й цивілізації» перед «степовиками» [21] та «кінцю світа» [22]. Розглядаючи роль географічного фактора в історії України, автор спирався на студії німецьких географів К. фон Ріттера та Ф.В. Ратцеля, використавши ідеї географічного детермінізму для пояснення українського історичного процесу: «Не знаючи впливів [...] географічних обставин на нашу історію, не можемо не раз зрозуміти, чому в першій половині княжої доби Україна станула на одному з перших місць між народами Європи, а з кінцем XVIII ст. знайшлася на одному з останніх місць між ними. Не можемо теж справедливо оцінити наших політичних катастроф, не знаючи, яку участь у цьому мали географічні обставини» [20, С. 3].

В історичній концепції О. Терлецького важливе місце посідали питання взаємин України з кочовими народами («степовиками»). Ця тема була однією з центральних ще в руських і козацьких літописах, згодом у багатьох дослідженнях українських істориків XIX—XX ст., а також сучасних дфахівців (зокрема І. Шевченка, Я. Дашкевича, Н. Яковенко, І. Чорновола та ін.). Пригадуючи афористичний вислів П. Куліша: «Українці лежали головою до Європи, а ногами до Азії», О. Терлецький підкреслював, що «сама Україна була головним заборолом культури й цивілізації і не тільки за татарських часів, але перед тим також. [...] І під цим оглядом ні один народ Східної Європи не може рівнятися з українським» [20, С. 3, 88].

Зважаючи на реалії сучасної російсько-української війни привертають увагу ті праці О. Терлецького, в яких викладено анатомію багаторічного протистояння з Московією. Висловлена майже століття тому промовиста сентенція історика: «Ці два слова (Україна й Росія — Авт.) викликають в душі українця особливий хід думок, які зводяться до того, що Московщина — це головна причина недолі, яка почалася Переяславським договором у 1654 році і триває досі» [23, С. 68], — не тільки не втратила своєї актуальності, а навпаки, набула нового змісту.

В низці праць О. Терлецький детально проаналізував російсько-українські взаємини впродовж століть. На думку історика, коріння протистояння сягало другої половини XII ст., а з XV ст. Москва розпочала війну за так звану «київську спадщину». Він наголошував на принципових відмінностях суспільно-політичного устрою України й «Московщини», які робили конфлікти, протистояння та війни між ними неминучими. Здебільшого у своїх студіях, зокрема в «Історії Української держави» й «Історії України», низці науково-популярних

² Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. Ф. 115. Спр. 81/IX. Арк. 16.

статей він аналізував Переяславську угоду та Березневі статті 1654 р. Б. Хмельницького і вважав, що «про постійну злуку України з Московією гетьман ніколи не думав», а розглядав їх як один із військових союзів, укладених ним до того часу. Окрему розвідку історик присвятив конфлікту за білоруські землі у середині XVII ст. [5].

Певні аналогії з сучасністю викликають твердження О. Терлецького, що вже у XVI ст. Москва застосовувала в Україні тактику провокування внутрішніх конфліктів. Під таким кутом він розглядав повстання М. Глинського, вважаючи його першим яскравим прикладом «політичного москвофільства». У центрі уваги багатьох праць О. Терлецького — питання підтримки Московією антигетьманських (І. Виговському, П. Дорошенку, Д. Многогрішному, І. Мазепі) опозицій. Він підкреслював, що лише «рішуча боротьба й цілковите розірвання зв'язку з Московією» могли ліквідувати небезпеку втрати державності. Поразка під Полтавою, на його думку, стала катастрофою не тільки для України та Швеції, а й значною мірою для всієї Європи, адже вона порушила геополітичний баланс сил: «Замість могутньої досі Швеції стала тепер Росія, яка зломилася не тільки Швеції, але також і українські визвольні змагання щодо здобуття політичної незалежності» [3, С. 232].

Із позицій історика-державника О. Терлецький аналізував посилення імперського тиску на Україну у середині і другій половині XVIII ст. Створення 1-ї та 2-ї Малоросійських колегій, Правління гетьманського уряду стало «кінцем самостійної держави. [...] Україну знову піддано під опіку петербурзького сенату на доказ, що вона є тільки складовою частиною Російської держави. [...] Скасування гетьманства було вступним актом до цілковитого скасування автономії України та заміна її на провінцію Російської держави» [3, С. 269].

Проблеми Української революції 1917—1921 рр., ставлення до неї більшовицької Росії О. Терлецький розглядав не лише як історик-дослідник, а й безпосередній свідок та учасник тих подій, адже з 1915 р. він працював у таборах для військовополонених українців у Німеччині. Значну увагу приділяв аналізу сутності більшовизму, який, на його думку, становив серйозну загрозу національним прагненням українців. Більше того, більшовизм «стоїть в неприєднанні відношенню до усього теперішнього ладу на світі і боротьба з ним є неминуча». Історик підкреслював, що ворогами незалежності України було як російське самодержавство, так і російські соціалісти й ліберали: «Замість колишнього “білого” царя в Петербурзі, настав тепер “червоний цар”, що засів на престолі в Москві» [17, С. 295].

Роз'яснюючи військовополоненим сутність російсько-українського протистояння, О. Терлецький наголошував: «Ціла наша минувшина й теперішність показують нам власне якнайвиразніше, що Росія була і є ворогом України. Була такими ворогом і царська Росія, але була таким ворогом і демократична Росія з часів Керенського, а тепер є таким ворогом більшовицька Росія» [24, С. 100].

Характеристика російсько-українських взаємин, дана О. Терлецьким сто років тому, настільки влучна, що зберігає свою актуальність і сьогодні: «Украї-

на і Росія із суперечним політичним та суспільним ладом — стали одна проти одної. Колись так стояли одна побіч одної царська Росія і гетьманська Україна. Тоді теж Україна йшла європейським шляхом, а Росія була зовсім інша, чужа Європі держава. Те саме повторилося знову тепер. [...] Між обома державами — прийшло до війни» [25, С. 20].

В одній зі статей О. Терлецький наче про сьогодення підкреслював: «Московщина, будучи осередком великої російської держави, проводить імперіалістичну політику і змагає до поширення свого значіння на земній кулі, хоч би коштом поневолення інших народів» [23, С. 78]. В іншій наголошував: «Фактом є те, що в нашу країну увійшли московські війська і велику її частину взяли в свої руки. [...] Що принесуть нам крім гарних слів московські більшовики, це ми побачимо в недовгій часі, але що ми їм даємо — це ми вже знаємо тепер. Один за другим потяг їде з України в Московщину і везе туди наш хліб. Це наше перше “добро”, яке принесли нам московські більшовики!» [24, С. 100]. Автор доходить висновку, що «тільки перемога України над Росією могла забезпечити існування Української держави».

Звісно ж, такі інтерпретація та історична концепція О. Терлецького не могли не стати об'єктом уваги радянських репресивних органів. Проте його перше знайомство з компартійною владою та її навчальними й науковими закладами в 1939—1940 рр. пройшло відносно безконфліктно. Спочатку він працював учителем історії в одній із середніх шкіл Львова, а з січня 1940 р. став старшим викладачем історичного факультету Львівського університету, у жовтні того ж року очолив кафедру історії середніх віків. Одночасно працював у Львівському відділенні Інституту історії України АН УРСР. Разом із ним науковими співробітниками були І. Крип'якевич, В. Герасимчук, Ф. Голійчук, І. Карпинець, С. Білецький, О. Пріцак. Тематика досліджень О. Терлецького на цьому етапі зосереджувалася на українському національному русі Галичини в першій половині XIX ст., зокрема на історії виникнення й діяльності Головної руської ради.

Досвід, здобутий О. Терлецьким під час «перших совітів», був зовсім відмінним від того, що він переживав раніше. Архівні документи свідчать про те, що разом з іншими співробітниками він змушений був опрацьовувати та конспектувати сталінський «Короткий курс історії ВКП(б)», писати тексти, які мали не стільки науковий, як ідеологічний характер. У травні 1941 р. отримав учене звання доцента, але йому було відмовлено у присвоєнні наукового ступеня кандидата історичних наук³.

Вивчення науково-публіцистичної та громадської діяльності О. Терлецького в період нацистської окупації 1941—1944 рр. вимагає врахування певних специфічних обставин, без розуміння яких дослідження цього етапу його життєвого шляху неможливе. По-перше, О. Терлецький уже мав досвід спілкування з німцями в період Першої світової війни, коли він працював у таборах для військовополонених українців у Німеччині, тому, очевидно, свою

³ Архів ЛНУ. Оп. 1. Спр. 181. Арк. 36.

співпрацю з Українським центральним комітетом, котрий діяв у Генеральній губернії за згодою та під контролем німецької влади, розглядав як своєрідне продовження українознавчої просвітницької діяльності в рамках СВУ, але вже в умовах Другої світової війни. По-друге, нацистський окупаційний режим у дистрикті Галичина у силу певних обставин був дещо ліберальнішим, ніж на інших окупованих теренах, зокрема в райхскомісаріаті Україна.

Співпрацюючи з УЦК О. Терлецький друкував свої праці в «Українському видавництві», «Краківських вістях», календарях «За народ», брав участь у роботі Літературно-мистецького клубу та ін. Із цього приводу В. Кубійович зауважував: «Секції і деякі комісії НТШ вели далі приховану наукову діяльність: збори членів, реферати, підготовка наукових праць, які передавали Українському видавництву Краків-Львів, щоб видати їх у слушний час, номінація нових дійсних членів тощо. Цій роботі допомагав Український центральний комітет і Українське видавництво. Особливо діяльною була історично-філософська секція. Назовні українські вчені гуртувалися в об'єднанні науковців при Літературно-мистецькому клубі і під цією фірмою виступали з низкою наукових доповідей» [26]. У 1943 р. на одному із засідань О. Терлецький виголосив доповідь «Помилкові погляди на історію» [27, С. 320], в якій проаналізував «московські, польські, інтернаціональні впливи» на українську історіографію, зазначивши, що саме вони спричинили до помилкових поглядів на історію України, а на іншому — прочитав реферат «Доля Галичини в історії України» [28, С. 1].

Згадане видавництво 1941 р. перевидало деякі книжки О. Терлецького («Як будував і як руйнував український народ» [29], «Визвольна боротьба українського народу» [30]). Отже він, як учений, історик, педагог і громадський діяч, не полишав українознавчої праці навіть у складних умовах нацистської окупації, хоча станом на 1943 р. йому виповнилося вже 70 років.

Поколінню О. Терлецького випала непроста доля: він і його ровесники народилися, здобули освіту й утвердилися як професіонали за Австро-Угорщини, працювали за Польщі, пройшли випробовування двома світовими війнами, пережили нацистську окупацію, продовжували свою діяльність у СРСР, і здебільшого зберегли моральне обличчя та свої переконання. Але досвід, який вони здобули в радянські часи, кардинально відрізнявся від усього, що вони бачили та переживали раніше. Багато з них так і не змогли адаптуватися до компартійної дійсності, а ті, кому вдалося це зробити, змушені були відмовитися, або принаймні вдавати, що відмовилися, від своїх переконань. О. Терлецький належав до перших. Він не виїхав на Захід, як це змушений був зробити його рідний брат Маркіян (теж історик, педагог і громадський діяч), як зрештою зробили тисячі українських інтелігентів, політичні, військові діячі та просто ті, хто не захотів залишатися в «комуністичному раї». Це була величезна трагедія української нації й особиста трагедія кожного національно свідомого українця, у тому числі О. Терлецького, котрий на схилі віку відчув на собі, що означає жити в тоталітарній державі. Його життєвий шлях і доля в 1940—1950-х рр. — це яскравий приклад гнітючої атмосфери й тотальних репресій проти України та українців,

зокрема наукової і творчої інтелігенції, включно з представниками історичної школи М. Грушевського.

Друга світова війна перервала роботу Львівського відділення Інституту історії України АН УРСР, проте вже наприкінці липня 1944 р. відбулося перше організаційне засідання за участю директора установи М. Петровського. Восени відділення було поновлено у складі шести осіб: завідувач І. Крип'якевич, старші наукові співробітники О. Терлецький, М. Кордуба, Ф. Голійчук, І. Карпинець та молодший науковий С. Білецький.

Учена рада інституту наприкінці 1945 р. внесла в наукові плани відділення на 1946 р. істотні зміни, не погодивши їх із виконавцями теми. Вони суттєво відрізнялися від зацікавлень та багаторічних напрацювань деяких співробітників. У зв'язку з нав'язуванням нової тематики О. Терлецький заявив: «В 1946 р. [я] мав намір продовжувати роботу і дати оцінку Головної руської ради. Уважаю своїм обов'язком супроти української історіографії цю працю докінчити. Маю вже 73 р. життя і 50 років наукової праці; не в силі брати нову тему, а над темою, яку пропонує інститут “Запровадження церковної унії в західноукраїнських землях”, ніколи не працював. Прошу залишити обрану тему “Головна руська рада”» [31, С. 517].

Спроба наприкінці 1945 р. накинути Львівському відділенню нову тематику стала початком бруталної кампанії боротьби з так званим «українським буржуазним націоналізмом» і представниками історичної школи М. Грушевського, що набуде безпрецедентного розмаху в 1946—1947 рр. Насамперед розгорнувся масштабний наступ на львівські осередки академічних установ, зокрема й Інституту історії України. У вересні 1946 р. Президія АН УРСР викликала зі Львова до Києва кількох провідних учених, які працювали в місцевих відділеннях інститутів історії, літератури та економіки: І. Крип'якевича, О. Терлецького, М. Кордубу, І. Карпинця, М. Возняка, О. Степанів, В. Огоновського, Я. Ярему [32, С. 388]. Під час зустрічі з віцепрезидентом АН УРСР М. Лаврентьевим було висловлено рішучу вимогу перебраться до Києва начебто для зосередження найкращих «наукових сил» у столиці республіки. Однак реакція львів'ян була негативною та демонструвала глибоке розуміння того, що відбувається. Так, О. Терлецький, заперечуючи проти свого переїзду в Київ, звертав увагу, що за кордоном це можуть сприйняти як примусове намагання ізолювати львівських учених від галичан, а його вік (73 роки) і стан здоров'я не дадуть можливості нормально працювати: «Їхати до Києва, — не можу, дайте можливість дожити на рідній землі. Якщо примусите їхати — піду на пенсію і порву з роботою в академії» [33, С. 346].

Спроба І. Крип'якевича переконати в доцільності існування двох наукових центрів — у Києві та Львові, успіху не мала. 21 вересня 1946 р. Президія АН УРСР звернулася до влади республіки, щоб «санкціонувати ліквідацію у Львові відділів інститутів: літератури, історії та економіки». 28 жовтня Рада Міністрів УРСР за підписом М. Хрущова постановила ліквідувати ці підрозділи. В такий спосіб радянський тоталітарний режим спершу заборонив діяльність на західноукраїнських землях національних наукових, культурно-

просвітницьких і релігійних інституцій (НТШ, «Просвіта», УГКЦ та ін.), репресував або морально знищив їхніх членів, а згодом ліквідував створені ним же місцеві філіали академічних установ.

Після закриття Львівського відділення Інституту історії України АН УРСР, О. Терлецькому дозволили працювати за індивідуальним планом і залишили у Львові, але в листопаді 1947 р. як обтяженого «винятково важким політичним минулим» звільнили з роботи [34, С. 120—121]. З березня 1948 по січень 1950 рр. йому вдалося тимчасово працевлаштуватися молодшим співробітником у львівську філію Інституту археології АН УРСР. У червні 1951 р. було створено академічний Інститут суспільних наук, де О. Терлецький отримав посаду старшого наукового співробітника відділу історії України. Менш ніж за рік він був звільнений у зв'язку з виходом на пенсію⁴.

Одночасно з переслідуваннями в наукових установах, О. Терлецького та інших представників історичної школи М. Грушевського зі ще більшою брутальністю та цинізмом цькували у Львівському держуніверситеті. На кафедрі історії середніх віків історичного факультету він працював із жовтня 1944 р. на посаді в. о. доцента, а коли в 1945—1946 навч. р. було створено кафедру історії південних і західних слов'ян, яку очолив М. Кордуба, сюди перевели й О. Терлецького. Університетська атмосфера ставала гнітючою, антиукраїнська істерія посилювалася, маховик репресій проти істориків школи М. Грушевського набирив обертів. Перші доноси з'явилися у грудні 1945 р., а офіційна «критика буржуазно-націоналістичних концепцій Грушевського та його школи» розпочалася в лютому 1946 р. Завзятість у цьому питанні проявляли тодішній ректор вишу І. Беякевич, декан історичного факультету В. Горбатюк, завідувач кафедри історії СРСР В. Осечинський. Істориків, зокрема О. Терлецького, І. Крип'якевича, М. Кордубу та інших, звинувачували в «буржуазно-націоналістичному трактуванні» минулого України, небажанні «визнати помилки», «низькопоклонстві перед буржуазною культурою Заходу» та ін.

До університетських «ревнителів» долучилися представники «ідеологічного фронту». Так, заступник заввідділу пропаганди й агітації Львівського обкому КП(б)У Меньшов на нараді партактиву наголошував, що «професор Крип'якевич, доцент Терлецький довгий час в минулому були учнями Грушевського і в своїх роботах мали багато серйозних помилок у висвітленні історії України, але досі ще не викрили до кінця своїх помилок» [32, С. 375].

Науково-педагогічну діяльність львівських істориків розглядали на найвищому рівні в Москві. Начальник управління пропаганди Г. Александров інформував секретаря ЦК ВКП(б) А. Жданова: «Запеклі націоналісти, які виступали під час німецької окупації з погромними фашистськими брошурами, Крип'якевич, Кордуба, Терлецький та інші, мають можливість і зараз із кафедр інститутів проводити свої ворожі теорії» [33, С. 340].

⁴ Архів Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (далі — Архів ІУ). Ф. 1. Оп. 3-ОС. Од. зб. 110. Арк. 93.

Тотальний наступ антиукраїнських сил розпочався у червні — липні 1946 р. після появи статті заввідділу управління пропаганди й агітації ЦК ВКП(б) С. Ковальова, в якій у негативному контексті прозвучали прізвища львівських істориків. Матеріал відразу ж передрукували київська газета «Радянська Україна» та львівська «Вільна Україна». Отримавши команду з центру, місцеві «борці з українським буржуазним націоналізмом» посилювали цькування.

На одній із нарад у липні 1946 р., присвяченій ідеологічній роботі, секретар обкому КП(б)У Є. Желяк наголошував, що «буржуазно-націоналістичні концепції т. зв. історичної школи Грушевського», до якої належали М. Кордуба, І. Крип'якевич, О. Терлецький, «стали духовною зброєю банд українсько-німецьких націоналістів» [32, С. 377]. Декан історичного факультету Львівського держуніверситету В. Горбатюк у серпні того ж року опублікував у газеті «Вільна Україна» статтю «Викорінімо залишки буржуазно-націоналістичних концепцій Грушевського і його школи» з безпідставними звинуваченнями на адресу українських учених [32, С. 377].

У серпні 1946 р. на нараді партійно-радянського «активу» з покайними промовами змусили виступити професора І. Крип'якевича та доцента О. Терлецького. Останній, зокрема, мав виправдовуватися й обіцяти, що, попри свій похилий вік, намагатиметься «перебудувати» світогляд і переосмислити концепцію М. Грушевського. Однак партійних діячів це не задовольняло, вони й надалі тероризували істориків. Так, перший секретар Львівського обкому КП(б)У І. Грушецький твердив: «Ряд науковців, як Крип'якевич, Кордуба, Терлецький та інші, ще залишаються на позиціях “школи” Грушевського, не роззброїлися, не розкритикували своїх помилок», а секретар міськкому КП(б)У І. Боднар заявив: «Партійна організація Львова вчасно не викрила шкідливих виступів і статей послідовників і учнів контрреволюційної псевдонаукової історичної “школи” Грушевського в наших вузах, наукових закладах [...] — Кордуби, Терлецького, Крип'якевича та інших» [35, С. 553].

Кульмінацією цькувань стали загальноміські збори львівської інтелігенції у приміщенні театру ім. М. Заньковецької, куди зібрали науковців, викладачів, письменників, художників, артистів, а також представників партійних і громадських організацій. У президії зібрання засідали заступник голови Ради Міністрів УРСР М. Бажан, секретарі обкому, голова облвиконкому та інші функціонери. Їх не задовольнив виступ доцента О. Терлецького, чия промова, за визначенням преси, стала свідченням того, що «він нічого не забув і нічого не навчився. Автор ряду ворожих антинаукових книжок, що безсоромно фальсифікують історію України, доцент Терлецький дозволив собі твердити, що він ніби не мав нагоди робити помилок» [32, С. 384].

Чергова хвиля переслідувань стартувала на початку 1947—1948 навч. р. після постанов ЦК КП(б)У «Про політичні помилки і незадовільну роботу Інституту історії Академії наук УРСР» та «Про покращення викладання і політико-виховної роботи у вищих навчальних закладах УРСР». Для їх обговорення провели низку засідань ученої ради університету, на яких укотре

звинували в «буржуазно-націоналістичних поглядах» О. Терлецького, І. Крип'якевича, І.-Ю. Шпитковського та ін. Суспільна атмосфера навколо них була гнітючою, а морально-психологічне становище, зокрема, О. Терлецького — нестерпним.

3 січня 1948 р. 75-річний, хворий і нервово виснажений звинуваченнями та переслідуваннями О. Терлецький звернувся до ректора Львівського держуніверситету з проханням звільнити його «від обов'язків доцента по кафедрі історії південних і західних слов'ян». Уже 7 січня І. Белякевич підписав наказ про звільнення «за власним бажанням»⁵. Після цього, як уже мовилося, істориків вдалося на короткий час працевлаштуватися у львівську філію академічного Інституту археології, а згодом ще одинадцять місяців він був на посаді старшого наукового співробітника новоствореного Інституту суспільних наук АН УРСР. У постанові Президії АН УРСР від 25 квітня 1952 р. за підписом її президента О. Палладіна зазначалося: «Старшого наукового співробітника тов. Терлецького Омеляна Антоновича, який працює в відділі історії України Інституту суспільних наук АН УРСР, у зв'язку з переходом його на пенсію з 15 травня 1952 р. звільнити з роботи в Інституті суспільних наук АН УРСР»⁶. Про завершальний етап життєвого шляху вченого (1952—1958 рр.) інформації недостатньо. Переважно скупі родинні спогади, які не дають змоги повноцінно відтворити цей період.

Отже О. Терлецький, живучи і працюючи в умовах чотирьох окупацій, так і не зумів адаптуватися до радянської дійсності, адже всі попередні наукові та педагогічні принципи, моральні засади, вподобання, навіть спосіб життя потрібно було змінювати. Нині важко сказати: він не зумів чи не захотів цього робити? Припускаємо, що й не зумів, і не захотів! Зрештою на 1944 р. О. Терлецький був уже в поважному віці, коли розпочинати нове життя заважають не тільки усталені принципи та переконання, а й певні вікові особливості. На перший погляд, він начебто зробив черговий крок у службовій кар'єрі — нарешті отримав університетську кафедру, став доцентом і навіть в. о. завідувача кафедри, однак насправді саме у цей час О. Терлецький зазнав найбільших принижень та переслідувань, був звільнений з університету й академічного інституту.

REFERENCES / СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Telvak, V., Pedych, V. *Lvivska istorychna shkola Mykhaila Hrushevskoho*. Lviv: Svit, 2016 [in Ukrainian]. [Тельвак В., Педич В. Львівська історична школа Михайла Грушевського. Львів: Світ, 2016. 440 с.].
2. Terletskyi, O. *Istoriia ukrainskoi derzhavy*. T. 1. *Kniazha doba*. Lviv, 1923 [in Ukrainian]. [Терлецький О. Історія української держави. Т. 1. Княжа доба. Львів, 1923. 252 с.].
3. Terletskyi, O. *Istoriia ukrainskoi derzhavy*. T. 2. *Kozatska doba*. Lviv, 1924 [in Ukrainian]. [Терлецький О. Історія української держави. Т. 2. Козацька доба. Львів, 1924. 304 с.].

⁵ Архів ЛНУ. Оп. 1. Спр. 181. Арк. 31—32.

⁶ Архів ІУ. Ф. 1. Оп. 3-ОС. Од. зб. 110. Арк. 93.

4. Terletskyi, O. Politychni podii na Halytskii Rusi v r. 1340 po smerti Boleslava Yuriiia II. *Zapysky NTSb*. Lviv. 1896. XII. 1-26 [in Ukrainian].
[Терлецький О. Політичні події на Галицькій Русі в р. 1340 по смерті Болеслава Юрія II. *Записки НТШ*. Львів. 1896. Т. XII. С. 1—26].
5. Terletskyi, O. Kozaky na Bilii Rusi v r. 1654—1656. *Zapysky NTSb*. Lviv, 1896. XIV. 1-30 [in Ukrainian].
[Терлецький О. Козаки на Білій Русі в р. 1654—1656. *Записки НТШ*. Львів, 1896. Т. XIV. С. 1—30].
6. Pakholkiv, S. Ukrainska intelihentsiia u Habsburzkii Halychyni: osvichena verstva u emansypatsiia natsii. Lviv: Piramida, 2014 [in Ukrainian].
[Пахолків С. Українська інтелігенція у Габсбурзькій Галичині: освічена верства й емансипація нації. Львів: Піраміда, 2014. 612 с.].
7. Terletskyi, O. Vasyl Konstantyn kniaz Ostrozhskyi. Istoryia fondatsyi kniazia Ostrozhsko-ho v Ternopoly. Ternopil, 1909 [in Ukrainian].
[Терлецький О. Василь Константин князь Острожский. Історія фондації князя Острожського в Тернополі. Тернопіль, 1909. 47 с.].
8. Terletskyi, O. Antropoheohrafiia v serednykh shkolakh [peredruk z "Nashoi shkoly"]. Lviv: Z drukarni NTSh, 1913 [in Ukrainian].
[Терлецький О. Антропологеографія в середніх школах [передрук з «Нашої школи»]. Львів: З друкарні НТШ, 1913. 27 с.].
9. Terletskyi, O. Istoriiia ukrainskoi hromady v Rashtati 1915—1918. Kyiv — Leipzig: Ukrainska nakladnia, 1919 [in Ukrainian].
[Терлецький О. Історія української громади в Раштаті 1915—1918. Київ — Ляйпціг: Українська накладня, 1919. 428 с.].
10. O. T. [Terletskyi, O.]. Chomu ya vykladav astronomiiu. *Hromadska Dumka*. Vetsliar. 1918. 6 sichnia: 3 [in Ukrainian].
[О. Т. [Терлецький О.]. Чому я викладав астрономію. *Громадська Думка*. Вецляр. 1918. 6 січня. С. 3].
11. Truba, R. Omelian Terletskyi 1873—1958. Lviv, 2013 [in Ukrainian].
[Труба Р. Омелян Терлецький 1873—1958. Львів, 2013. 84 с.].
12. O. T. [Terletskyi, O.]. Yaka rovynna buty narodnia prosvita? *Narodnia Prosvita*. 1923. Richnyk 1 (X). Ch. 10. 155-156 [in Ukrainian].
[О. Т. [Терлецький О.]. Яка повинна бути народня просвіта? *Народня Просвіта*. 1923. Річник 1 (X). Ч. 10. С. 155—156].
13. Ostashko, T., Tereshchenko, Yu. (Comp.). Viacheslav Lypynskyi ta yoho doba. Knyha druha. Kyiv: Tempora, 2010 [in Ukrainian].
[В'ячеслав Липинський та його доба. Книга друга. Упорядники: Т. Осташко, Ю. Терещенко. Київ: Темпора, 2010. 624 с.].
14. Krevetskyi, I. Vidrozhennia natsionalno-derzhavnoi dumky v ukrainskii istoriohrafii. *Litopys polityky, pysmenstva i mystetstva*. Kn. I. Ch. 3. Berlin, 1924. 38-40 [in Ukrainian].
[Кревецький І. Відродження національно-державної думки в українській історіографії. *Літопис політики, письменства і мистецтва*. Кн. I. Ч. 3. Берлін, 1924. С. 38—40].
15. Krypiakievych, I. Novi kryterii ukrainskoi istorii. Ch. 1. *Polityka*. 1925. 12-14 [in Ukrainian].
[Крип'якевич І. Нові критерії української історії. Ч. 1. *Політика*. 1925. С. 12—14].
16. Istoriiia ukrainskoho kozatstva: narysy : u 2 t. T. 2. Kyiv: Kyievo-Mohylianska akademiia, 2007 [in Ukrainian].
[Історія українського козацтва: нариси : у 2 т. Т. 2. Київ: Києво-Могилянська академія, 2007. 723 с.].

17. Terlets'kyi, O. Istoriiia Ukrainy z bahatma obrazkamy ta mapamy. Nove, perehlianyte u dorovnene vydannia. Lviv, 1938 [in Ukrainian].
[Терлецький О. Історія України з багатьма образками та мапами. Нове, переглянуте й доповнене видання. Львів, 1938. 407 с.]
18. Terlets'kyi, O. Yak buduvav i yak ruinyuvav ukrainskyi narod. Lviv: Nakladom Ukr. Knyharni i Antykvarni u Lvovi, 1921 [in Ukrainian].
[Терлецький О. Як будував і як руйнував український народ. Львів: Накладом Укр. Книгарні і Антикварні у Львові, 1921. 19 с.]
19. Dombrovskyi, O. Seminar z istorii Ukrainy pry NTSh u trydtsiatykh rokakh. *Ukrainskyi istoryk*. New York; Munchen, 1973. Vyp. 1-2. 119-129 [in Ukrainian].
[Домбровський О. Семінар з історії України при НТШ у тридцятих роках. *Український історик*. Нью-Йорк; Мюнхен, 1973. Вип. 1-2. С. 119—129].
20. Terlets'kyi, O. Vplyv pryrody na istoriiu Ukrainy. Lviv: Vydavnycha Spilka "Dilo", 1930 [in Ukrainian].
[Терлецький О. Вплив природи на історію України. Львів: Видавнича Спілка «Діло», 1930. 75 с.]
21. Terlets'kyi, O. Ukraina zaborolom kultury u tsyvilizatsii pered stepovykamy. Lviv: Vydavnycha Spilka "Dilo", 1930 [in Ukrainian].
[Терлецький О. Україна заборолом культури й цивілізації перед степовиками. Львів: Видавнича Спілка «Діло», 1930. 92 с.]
22. Terlets'kyi, O. Kinets svita. Lviv, 1921 [in Ukrainian].
[Терлецький О. Кінець світа. Львів, 1921. 20 с.]
23. Terlets'kyi, O. Ukraina i Moskovshchyna. *Narodnii iliustrovanyi kalendar tovarystva "Prosvita" na zvychainyi rik 1931*. Richnyk 53. Lviv, 1930: 69-78 [in Ukrainian].
[Терлецький О. Україна і Московщина. *Народній ілюстрований календар товариства «Просвіта» на звичайний рік 1931*. Річник 53. Львів, 1930. С. 69—78].
24. Truba, R. Diialnist Omeliana Terlets'koho u taborakh dlia viiskovopolonenykh ukrainsiv u Nimechchyni 1916—1919 rr. *Naukovi zapysky Ternopil'skoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka*. Serii: Istoriiia. 2013. Vyp. 1 : u 2 ch. Ch. 2. 96-102 [in Ukrainian].
[Труба Р. Діяльність Омеляна Терлецького у таборах для військовополонених українців у Німеччині 1916—1919 рр. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Серія: Історія. 2013. Вип. 1: у 2 ч. Ч. 2. С. 96—102].
25. O. T. [Terlets'kyi, O.] Vyzvolna borotba ukrainskoho narodu 1917—1921 r. London: Obiednannia Buvshykh Voiakiv Ukraintsiv, 1950 [in Ukrainian].
[О. Т. [Терлецький О.] Визвольна боротьба українського народу 1917—1921 р. Лондон: Об'єднання Бувших Вояків Українців, 1950. 51 с.]
26. Kubiiovych, V. Naukove tovarystvo im. Shevchenka u 1939—1952 rr. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Kubiovych/Naukove_Tovarystvo_im_Shevchenka_u_19391952_pp.pdf [in Ukrainian].
[Кубійович В. Наукове товариство ім. Шевченка у 1939—1952 рр. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Kubiovych/Naukove_Tovarystvo_im_Shevchenka_u_19391952_pp.pdf (дата звернення 25.09.2023)].
27. Khronika. *Proboiem*. Richnyk X. Kn. 5. Praha, 1943. 320 [in Ukrainian].
[Хроніка. *Пробоем*. Річник X. Кн. 5. Прага, 1943. С. 320].
28. Studentski skhodyny. *Studentskyi prapor*. 1944. 1. 41 [in Ukrainian].
[Студентські сходи. *Студентський прапор*. 1944. № 1. С. 41].

29. Terletskyi, O. Yak buduvav i yak ruinuvav ukraïnskyi narod. Lviv: Ukrainske vyd-vo, 1941 [in Ukrainian].
[Терлецький О. Як будував і як руйнував український народ. Львів: Українське вид-во, 1941. 24 с.]
30. Terletskyi, O. Vyzvolna borotba ukraïnskoho narodu. Lviv: Ukrainske vyd-vo, 1941 [in Ukrainian].
[Терлецький О. Визвольна боротьба українського народу. Львів: Українське вид-во, 1941. 92 с.]
31. Instytut istorii Ukrainy Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy. Dokumenty i materialy. 1936—1991. U 2 kn. Kn. 1. 1936—1947. Kyiv, 2011 [in Ukrainian].
[Інститут історії України Національної академії наук України. Документи і матеріали. 1936—1991. У 2 кн. Кн. 1. 1936—1947. Київ, 2011. 630 с.]
32. Dashkevych, Ya. Borotba z Hrushevskym ta yoho shkoloiu u Lvivskomu universyteti za radianskykh chasiv. *Postati. Narysy pro diiachiv istorii, polityky, kultury*. Lviv, 2006: 369-401 [in Ukrainian].
[Дашкевич Я. Боротьба з Грушевським та його школою у Львівському університеті за радянських часів. *Постаті. Нариси про діячів історії, політики, культури*. Львів, 2006. С. 369—401.]
33. Kulturne zhyttia v Ukraini. Zakhidni zemli: dokumenty i materialy. T. 2. 1953—1966. Lviv, 1996 [in Ukrainian].
[Культурне життя в Україні. Західні землі: документи і матеріали. Т. 2. 1953—1966. Львів, 1996. 537 с.]
34. U leshchatakh totalitaryzmu: Pershe dvadtsiatyrichchia Instytutu istorii Ukrainy NAN Ukrainy (1936—1956 pp.). Zbirnyk dokumentiv i materialiv. U 2 ch. Ch. 2. 1944—1956 pp. Kyiv, 1996 [in Ukrainian].
[У лещатах тоталітаризму: Перше двадцятиріччя Інституту історії України НАН України (1936—1956 pp.). Збірник документів і матеріалів. У 2 ч. Ч. 2. 1944—1956 pp. Київ, 1996. 247 с.]
35. Truba, R. Omelian Terletskyi i borotba radianskoho rezhymu z lvivskoiu istorychnoiu shkoloiu Mykhaila Hrushevskoho. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*. 2013. Vur. 22. 543-556 [in Ukrainian].
[Труба Р. Омелян Терлецький і боротьба радянського режиму з львівською історичною школою Михайла Грушевського. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2013. Вип. 23. С. 543—556.]

Надійшла / Received 02.10.2023

Ruslana TRUBA

Candidate of Historical Sciences (Ph. D. in History), Docent,
Docent at the Department of Humanitarian Disciplines,
I. Boberskyi Lviv State University of Physical Culture (Lviv, Ukraine)
ruslana.truba@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-4645-3825>

Oleh POLLANSKYI

Candidate of Historical Sciences (Ph. D. in History), Professor,
Professor at the Department of Humanitarian Disciplines,
I. Boberskyi Lviv State University of Physical Culture (Lviv, Ukraine)
ol.ar.polian@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-0379-7591>

LIVING UNDER FOUR OCCUPATIONS:
O. TERLETSKYI'S CIVIC, PEDAGOGICAL, SCIENTIFIC
AND JOURNALISTIC ACTIVITY

The purpose is to examine the scientific, journalistic, pedagogical, and civic activities of O. Terletskyi comprehensively, determine his place and role in the development of Ukrainian historiography in the context of the occupation of the Western Ukrainian lands by Austria-Hungary, Poland, Nazi Germany, and the Soviet Union. The following **research methods** were used: prosopographic, biographical, historical-comparative, and historical-typological. **Scientific novelty.** The peculiarities of O. Terletskyi's activity in the conditions of the occupation regimes are shown, and the works related to the problems of Russo-Ukrainian relations in historical retrospect are analyzed. **Conclusions.** O. Terletskyi was a prominent representative of the Lviv Historical School of M. Hrushevskyi; he adhered to a statecraft position and viewed historical processes from this angle. He was the author of about 20 books and more than 150 scientific and journalistic articles, engaged in pedagogical and public activities, was a member of many cultural and educational organizations, and was editor of periodicals. Throughout his life, he stood for Ukrainian-centric positions and left a noticeable mark in national historiography, geographical science, culture, and enlightenment at the end of the 19th and the first half of the 20th centuries.

Keywords: *O. Terletskyi, occupation regimes, M. Hrushevskyi's Lviv Historical School, Russo-Ukrainian relations.*